

Vargha Fruzsina Sára, *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai*

Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése

Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 130 lap

A nyelvtudomány régi alaptétele a nyelvi jelenségek táji differenciálódása. A nyelvi változatosság földrajzi jellemzőit a nyelvtudományon belül a dialektológia vizsgálja. A magyar nyelvjárások kutatásának már a kezdetétől megjelentek térképes ábrázolások, melyek a különböző nyelvi változók térbeli variabilitását szemléltették. VARGHA FRUZZSINA SÁRA itt bemutatandó könyve arról szól, hogy miként lehet új módszerekkel, kvantitatív módon, statisztikai és informatikai eszközökkel vizsgálni a nyelvjárások közötti hasonlóságot, illetve különbözőséget, és hogyan lehet az elemzések eredményeit térképeken szemléltetni.

A könyv címadása kifinomult stílusról árulkodik, hiszen a szerzőnek sikerült a nyelvföldrajz, dialektológia, nyelvi variabilitás terminusok használata helyett átvitven, képszerűen és közérthető szavak használatával jelezni munkájának lényegét. Az alcim jól betölti a konkretizálás feladatát, hiszen szakszavakkal pontosítja a könyv témáját.

Az öt fő fejezetből álló mű elején találjuk a tartalomjegyzéket, valamint az ábrák, táblázatok és térképek jegyzékét. Ez utóbbi felsorolás az olvasó számára nehezen értelmezhető a munka elején, hiszen majd csak az érdemi részben derül ki a sorszámmal és címmel szereplő ábrák, táblázatok és térképek értelme, magyarázata, jelentősége, ezért talán inkább a könyv végén kaphatott volna helyet e jegyzék.

A Bevezetésben a szerző világosan meghatározza a könyv témáját. Tömören kitér a nyelvföldrajzi kutatások indulására, lényeges eredményeire, valamint nyelvjárások kutatásának kvantitatív, dialektometriai megközelítésére. Meghatározza, hogy kötetében négy magyar nyelvátlasz adattárát elemzi. Ezek a következők: A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.), A romániai magyar nyelvjárások atlasza (RMNYA.), a Somogy-zalai nyelvátlasz (SZA.) és A moldvai csángó nyelvjárás atlasza (CsángA.). A Bevezetés végén a szerző egy-egy mondattal vázolja a könyv fő fejezeteinek tartalmát.

Az első fő fejezet a dialektometria alapvető elméleti és módszertani kérdéseit ismerteti részletesen. A szerző célja, hogy átfogó képet adjon a mára már klasszikussá vált kutatási módszerekről, illetve a vizsgálatok menetéről. Az olvasó választ kaphat azokra a kérdésekre, hogy mire jó a dialektometria, mire van szükségünk ahhoz, hogy dialektometriai kutatásokat végezhessünk, és hogyan illeszkednek a különböző módszertani irányok a magyar számítógépes dialektológiai kutatásokhoz. A dialektometria a kvantitatív nyelvföldrajzi kutatási módszerek körébe sorolható, lényege, hogy összekapcsolt, ún. aggregált adatokkal dolgozik, vagyis több száz térképlap elemzésével hozza létre a kutatópontok közti nyelvi hasonlóságot vagy távolságot megmutató ún. mátrixokat. A szerző két alapvető módszert mutat be alaposan az adatok összevetésére. Az egyik az előzetes, kutatói csoportosításon, munkatérképek létrehozásán alapuló salzburgi módszer, a másik a groningeni egyetemhez köthető automatikus adatösszevetésen alapuló eljárás (16–25). VARGHA FRUZZSINA SÁRA és kutatótársai révén megtörtént a bevezetőben említett magyar nyelvjárás atlaszok informatizálása. A szerző rámutat arra, hogy az informatizálás eredményeképpen több százezer automatikusan elemezhető adat áll rendelkezésre, sőt a SZA., illetve a MNYA. és a RMNYA. integrált elem-

zésével a két dialektometriai módszer összevetésére is lehetőség van. Az 1. fejezetben megnézhetjük, hogyan lehet a nyelvi hasonlósági mátrixokat térképen megjeleníteni, a nyelvi hasonlóság mértékét színekkel érzékeltetve. Itt ismerhetjük meg a további statisztikai elemzések (mátrixok közötti korreláció, a kutatópontok csoportosítására alkalmazható klaszteranalízis, a nyelvi kontinuumot megmutató többdimenziós skálázás) alapjait is (28–36).

A második fő fejezet az abszolút sűrűségű kutatópont-hálózattal rendelkező Somogyzalai nyelvatlasz dialektometriai elemzésével foglalkozik. Az atlaszadatokat a szerző az előbbi fejezetben említett kétféle elemzési módszerrel is megvizsgálja. Egyik módszere az adatok automatikus összevetésén, a másik a KIRÁLY LAJOS által készített csoportosításon, az adattár formájában közölt térképlapokon alapszik. A fejezet fő kérdése, hogy mennyire mutat hasonló képet a magyar egyezményes hangjelöléssel lejegyzett adatok automatikus adatösszevetése a kutatói csoportosításon alapuló elemzéssel. A 2. fejezet eredményei alapján mindkét módszer egyaránt alkalmas a kutatópontok közti nyelvi hasonlóság vizsgálatára. Vannak azonban a két megye határán olyan kutatópontok, melyeknek ellentétes irányba mutatnak a fonetikai és a lexikai hasonlósági viszonyai (45–48). A szerző mindezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a kutatói csoportosítás esetében az árnyalatnyi fonetikai különbségek kevésbé játszanak szerepet az aggregált hasonlósági értékek alakításában, erőteljesebben érvényesül viszont a lexikai változatok közti eltérések hatása (48).

A harmadik fő fejezet a leginkább interdiszciplináris, hiszen településtörténeti és földrajzi adalékok is szóba kerülnek benne. A magyar nyelvjárások atlasza informatizált adatainak dialektometriai elemzésén keresztül ebben a fejezetben az a fő kérdés, hogy a különböző nyelvi szintek jelenségei (hangtan, szókészlettan) a folyamatos diakrón változás közepette mennyire stabilak, mennyire állnak ellen a környező nyelvváltozatok hatásának. E fejezetben a szerző nyelv(járás)szigetekkel foglalkozik, melyek az eredeti nyelvjárási környezetükből kiszakadva egy másik, a korábitól jellegzetesen eltérő nyelvjárási környezetbe kerültek, ahol hosszabb-rövidebb ideig kontaktushatásoknak voltak kitéve. A többszintű dialektometriai elemzéssel a földrajzi és a nyelvi távolság közti összefüggések kerülnek terítékre. VARGHA FRUZZINA SÁRA arra a következtetésre jut, hogy míg a fonetikai hasonlóság kevésbé, a lexikai hasonlóság igen nagy mértékben a földrajzi távolság függvénye. A térképek alapján a speciális helyzetű kutatópontok esetében a különböző nyelvi szintekhez társítható hasonlóság földrajzi mintázatai akár jelentősen is eltérhetnek (66).

A negyedik fő fejezet két legnagyobb atlaszunk, a MNyA. és a RMNyA. integrált dialektometriai elemzésével, annak módszertani kérdéseivel és kihívásaival ismerteti meg az olvasót. Az atlaszok összekapcsolását az adatok csoportosításán alapuló salzburgi és az automatikus adatelemzést használó groningeni eljárás alkalmazásával is elvégzi a szerző. Rámutat az atlaszintegrálás legnagyobb problémájára, az adatrögzítés gyakorlatára. Bár mindkét adattár a magyar egyezményes lejegyzést használja, mégis vannak jellegzetes különbségek a lejegyzési szokásokban. Az adatok automatikus összevetése esetén ez a probléma olyan helyeken is eredményezhet nyelvi különbséget, ahol valójában nincs ilyen különbség. Ez az ún. adattárhatás aztán természetesen a mátrixban is jelentkezik. A problémára többféle megoldást is említ a szerző. Ilyen lehet a kutatói csoportosításon alapuló adatelemzés, illetve az adatok lejegyzési pontosságának, fonetikai információgazdagságának az integrálás szempontjából optimális egyszerűsítése (88). Ennek a résznek egyik alfejezete az egyes nyelvjárások köznyelvtől való távolságával foglalkozik, mégpedig úgy, hogy a két atlasz integrált korpuszát kiegészíti egy fiktív köznyelvi kutatóponttal,

amelyhez minden címszó esetében megadja a standardnak megfelelő adatot. Az elemzések alapján a köznyelvtől a palóc és nyugat-dunántúli nyelvjárások különülnek el a leginkább. A szerző rámutat arra, hogy összefüggés mutatkozik a nyelvjárás-köznyelv távolság és a beszélők saját nyelvváltozatukról alkotott esztétikai ítélete között: minél távolabb van egy nyelvváltozat a köznyelvtől, annál hajlamosabbak azt beszélői negatívan megítélni, vagyis más nyelvjárásoknál csúnyábbnak gondolni. Ez a rész tehát a nyelvi attitűddel foglalkozó kutatók számára is nagyon tanulságos és érdekes lehet.

A könyvet olvasva talán leginkább az izgatja az olvasót, hogy felhasználható-e a dialektometria a nyelvjárások területi felosztására, a nyelvjárási határok megállapítására. Erre az utolsó fő fejezetben kaphatunk bővebb választ. A szerző leszögezi, hogy az alkalmazott dialektometriai módszer teljesen objektív, mégis sok tényezőn múlik a nyelvjárási törésvonalak kirajzolódása. Fontos tényező a lefedett terület kiterjedése, a választott dialektometriai módszer (automatikus adatösszevetés, illetve kutatói csoportosítás), illetve az eltérő fonetikai információtartalom. Az automatikus elemzés alkalmazásával leginkább azt biztosíthatjuk, hogy az egyes jelenségeket tényleges (atlaszbeli) előfordulási gyakoriságuknak megfelelően vesszük figyelembe. VARGHA FRUZZSINA SÁRA szerint akár a nyelvjárásszigetek eredetét vagy az időben távoli nyelvi kapcsolatokat vizsgáljuk, akár a nyelvjárások csoportosítása a célunk, a nyelvi hasonlósági mintázatok alakulásában legmeghatározóbb szerepe az adatokban gyakran előforduló, nagy hatókörű hangtani jelenségeknek van (122).

A könyv utolsó fejezete az Összegzés, kitekintés, melyben a szerző rámutat arra, hogy a magyar nyelvjárások közti rendszerszerű összefüggések és különbségek feltárásához a magánhangzórendszerek több szempontú elemzésével kerülhetünk még közelebb. A kötetet a 6 oldalas, gazdag szakirodalmi jegyzék zárja.

A szerző kitűnő didaktikai érzékéről tanúskodik a könyv felépítése, hiszen minden egyes fejezet elején kérdések formájában jelzi, hogy mivel fog foglalkozni az adott részben. Ugyanígy minden fejezet végén rövid összefoglalást találunk. Azok a nyelvjáráskutatók, akik dialektometriával szeretnének foglalkozni, szívesen vennének a könyvben még egy összefoglaló módszertani útmutatót is az új gyűjtések adattárainak megfelelő kialakításával kapcsolatban. Meg kell még említeni a könyv minőségi kivitelezését, a színes ábrákat és térképeket. A borítón található térkép nemcsak a könyv egyik fontos megállapítását, a nyelvjárásterületek kontinuum-jellegét szemlélteti nagyszerűen, hanem jól szimbolizálja a téma és a magyar nyelvjárások sokszínűségét.

VARGHA FRUZZSINA SÁRA itt bemutatott könyve alpmű a dialektometriával foglalkozó magyar nyelvjáráskutatók számára, ugyanakkor a témájából adódó szereteágazó kutatói lehetőségek, ötletek és módszerek megismerésének céljából a szélesebb szakmai közönségnek is bátran ajánlható.

Hivatkozott irodalom

- CsángA. = *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* 1–2. Szerk. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA – SZABÓ T. ATTILA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.

- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Gyűjt. MURÁDIN LÁSZLÓ. Szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság / Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest, 1995–2010.
- SZA. = KIRÁLY LAJOS, *Somogy-zalai nyelvatlasz*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 223. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2005.

PRESINSZKY KÁROLY
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

**Kozmács István – Vančo Ildikó szerk., Sztenderd – nem sztenderd.
Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira**
**Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. –
előadásaiából**

Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016. 1. kötet 278 lap, 2. kötet 254 lap

1. A 17. Élőnyelvi Konferencia magyarországi szervezése után a 18. rendezvényre ismét egy határon túli régióban került sor, a Felvidéken. 2014. szeptember 18. és 20. között¹ Nyitrán rendezték meg a már három évtizedes hagyománnyal rendelkező konferenciasorozatot. A konferenciát a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, az Arany A. László Polgári Társulás és a Gramma Nyelvi Iroda bonyolította le.

A konferencia kiemelt témája a standard volt. Ennek fontosságát és aktualitását azal magyarázzák a szerkesztők, hogy a magyar szociolingvisztikában és dialektológiában sokáig a standard számított viszonyítási pontnak, de általánosságban véve a nyelvtudományban is az állt a leírás fókuszában. Az elmúlt évtizedekben azonban ez a hozzáállás részben megváltozott. Így szükségszerűvé vált áttekinteni a standard szerepét a nyelvtudományban. A konferencia célja bemutatni a standard mai helyzetét, valamint kimutatni a változási tendenciákat és az összefüggéseket. Az előadások választ kerestek olyan kérdésekre, mint például mennyiben változott meg maga a standard, hogyan módosult a státusa, belső rendszere, mi a kapcsolat a standard és a többi nyelvváltozat között, egyközpontú, hierarchikus vagy esetleg hálózatszerű a viszony köztük.

A konferencián három plenáris előadás és 76 előadás hangzott el, valamint a Kie a terep? Bevonódás, együttműködés, társadalmi felelősség, avagy a „standard” kritikai újraértelmezésének empirikus lehetőségei című műhely keretén belül került sor ilyen témájú előadásokra. A szerkesztők külön kiemelik, a konferenciát még színesebbé tette az a 7 kutató, akik a standardod a magyar nyelvi közegen kívülre helyezve vizsgálják. A benyújtott kéziratokból végül 38 előadás írott változata jelent meg a két kötetben. A kötetek címe frappánsan jelzi a terminológiai dichotómiát is: *sztenderd/standard*. Mindkét kötet plenáris előadással indít, ami után témák szerint csoportosulnak a tanulmányok. Az első kötetben főképp a standard és a többi nyelvváltozat közti kapcsolatra fókuszálnak a szerzők. A második kötet arra keresi a választ, mi is egyáltalán a standard, hány standardról lehet beszélni. Ebbe a kötetbe került a 7 nem magyar nyelvvel foglalkozó tanulmány is.

¹ Az Előszóban (9) téves dátum szerepel.